

Дзюба Т.М.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Мобінг як чинник руйнації професійного здоров'я вчителя

Постановка проблеми. Професійна повсякденність формує основи індивідуального ставлення фахівця до цінності життя і здоров'я. Водночас будь-яке середовище, в тому числі й професійне, може містити психотравмуючий контекст. Психотравмуюча ситуація – екстремальна, критична подія, яка супроводжується сильним негативним впливом, психоемоційною напругою, загрозою для життя людини і вимагає від індивіда екстраординарних зусиль подолання її наслідків [3].

Психотравмуюча подія у професійній діяльності провокує форму незвичних подій, які суттєво порушують базальне почуття безпеки людини в умовах професійного середовища, її віри в те, що професійна діяльність організована у відповідності до певного порядку й піддається контролю. Тому психотравмуюча ситуація розглядається нами як особлива детермінанта ризиків професійного здоров'я працівника. Наслідками надмірного й тривалого негативного впливу ризиків можуть стати ознаки різноманітних порушень професійного здоров'я і, головне, руйнація індивідуальних сенсів професійного буття працівника, що прямо й опосередковано визначають ціннісне наповнення суб'єктивної картини життєвого шляху особистості з точки зору його поділу на життя «до і після» руйнівного впливу.

У професійному середовищі психотравмуюча ситуація може виявлятися у вигляді мобінгу (від англ. «to mob» – буквально: нападати зграєю, труїти). Мобінг – психологічне насилля (або за визначенням Х. Леймана – психологічний терор), нанесення моральної шкоди, активне моральне переслідування окремої особистості протягом тривалого періоду часу на робочому місці. У спрощеному розумінні мобінгом називається явище, коли людина прямо чи опосередковано піддається емоційному насильству, її постійно принижують і часто висувують до неї несправедливі звинувачення. Наслідком цього завжди стає психологічна травма і звільнення працівника.

Отже, у ситуації мобінгу професійне середовище не просто агресивно впливає на працівника, воно завдає руйнівного впливу індивідуальним сенсам професійного буття особистості, зумовлюючи професійні ризики здоров'я працівника.

Виклад основного матеріалу. Проблема психологічного насилля у професійній діяльності вчителя представлена в наукових розвідках зарубіжних і вітчизняних дослідників (С.О. Дружилов, С.О. Запорожець, К. Колодей, О.О. Корабльова, М.А. Одінцева, С.А. Пакуліна, Н.П. Романова, І.Ю. Філіпова). На думку С.О. Дружилова, у професійно-педагогічній діяльності має місце так званий *інституційний мобінг* – моральне переслідування працівників із використанням таких інституцій як атестація персоналу, кваліфікаційні іспити, розгляд службових суперечок тощо [2]. Інституційний тип мобінгу стає реальністю на тлі економічної кризи, коли керівник організації самостійно чи за допомогою лояльних працівників розгортає (або ж «не помічає») психологічний пресинг конкретних працівників, через брак юридичних підстав для їхнього звільнення. За таких обставин яскравих форм вираження набуває так звана інструментальна агресія стосовно працівників. Цей вид агресії використовується не заради самої агресії, а заради досягнення мети, яку переслідує адміністрація організації чи установи. Метою у цьому випадку є «видавлювання» працівника з певного структурного підрозділу або з організації.

Дослідження показують, що мобінг на роботі призводить до сильних фізичних і психічних травм. Співробітника терзають сумніви і посилюється страх. В результаті людина

дуже скоро стає психологічно нестабільною, вона витрачає всю енергію на те, щоб постійно доводити трудовому колективу свою професійну і соціальну спроможність. Далі, якщо психотеропор посилюється, то у людини з'являються супутні стресу психосоматичні симптоми – мігрені, застуди, порушення концентрації уваги, безсоння, порушення кровообігу тощо. Жертва мобінгу починає часто хворіти.

Ознаками руйнівного впливу мобінгу на загальний рівень професійного здоров'я педагогічних працівників можуть стати:

1) *«негативний суб'єктивний статус»*, який виявляється в погіршенні самопочуття, підвищенні артеріального тиску, зниженні рівня професійної активності, зниженні інтересу до інновацій, спротиву їм, а також нестабільність настрою, швидкі переходи від гніву до стану апатії;

2) *наявність больового синдрому* (в тому числі й психоемоційного «болить душа»);

3) *зниження або повна втрата працездатності*, коли у вчителя немає сил для виконання професійних обов'язків навіть на початку робочого дня;

4) *зменшення об'єму й міри мобілізації функціональних резервів* (швидка втомлюваність педагога, зниження об'єму уваги, відмова від активних методів навчання, які вимагають значних психофізіологічних навантажень);

5) *негативні особистісні якості*, які виявляються у проявах психологічного насилля в освітньому середовищі (самоствердження за рахунок інших), відкритій неприязні й постійній критиці учня, приниженні його людської гідності, погрозах на адресу учня, пред'явленні до учня вимог, які не відповідають його віку чи можливостям [3].

У межах проведеного нами комплексного дослідження ризиків професійного здоров'я вчителя було виявлено тісні кореляційні зв'язки за методом рангової кореляції Пірсона між фактором «мобінг» та окремими факторами ризиків професійного здоров'я (використано авторський опитувальник «Ризики професійного здоров'я» [1]). Так, було виявлено, що фактор f13 мобінг тісно корелює ($p \leq 0,001$) з такими факторами: f3 негативні стосунки з колегами, учнями, адміністрацією (,570**); f11 інтенсивний повсякденний стрес (,522**); f12 заздрість серед членів колективу (,516**); f14 стиль керівництва (,512**); f23 авторитарність, відсутність такту й витримки, невинуватена ворожість серед членів колективу (,610**); f25 критика, особливо несправедлива, висловлена в принизливій, грубій формі (,597**); f15 конфлікти у професійному середовищі (,724**). Наведені дані показують, що детермінанти мобінгу у педагогічному середовищі підсилюються:

1) *особливостями професійно-педагогічного спілкування*, що виявляються через примітивні реакції (стереотипи) у спілкуванні (реакції амбіції, реакції самовдоволення, реакції агресії, реакції заздрості, реакції зловтіхи тощо);

2) *закономірностями статусно-рольового розподілу* як засобу реалізації тієї чи іншої поведінкової стратегії у ролі «жертви». У результаті мобінгу одні працівники набувають статусу «безхребетних виконавців чужого волевиявлення», перетворюючись на безініціативних, немічних, не прагнучих до професійного розвитку й творчості, інші – обирають стратегію позиції жертви, що формується під впливом тривалого функціонування в ситуації мобінгу і виявляється через егоїстичну спрямованість на себе, демонстративність, уміння маніпулювати, репресивність, схильність до «інакомислення» тощо.

3) *процесами в структурі формальних і неформальних груп організації*, які зумовлюються успадкованими стадними інстинктами (так званий інстинктивний страх бути відторгнутим групою), віковими особливостями розвитку і низьким рівнем культури і моральності;

4) *індивідуально-психологічними якостями ініціатора й жертви мобінгу*, які виявляються через стиль керівництва педагогічним колективом; соціальну, фізичну, психологічну несхожість жертви мобінгу на інших членів колективу; неадекватне сприйняття власної особистості (вкрай висока чи вкрай низька самооцінка, комплекс неповноцінності або переваги); неадекватне сприймання групи; акцентуації характеру, слабкий тип нервової системи; некоректний (авторитетний, тоталітарний) стиль виховання

особистості жертви, який порушив процес успішної соціалізації; фізична слабкість (хворобливість), пасивна роль у конфліктах.

Висновки. Мобінг у професійно-педагогічній діяльності зумовлює стагнацію особистісних ресурсів, є ознакою негативного впливу професії на особистість, а за певних умов зумовлює повний регрес, який не може не позначитися на ефективності виконання професійної діяльності та здоров'ї фахівця. Мобінг, що розтягнувся в часі, розглядається нами як особливий вид професійної деструкції, що виявляється у відсутності спрямованості на зміст професійної діяльності, нездатності до професійно-педагогічної рефлексії та стає причиною порушення механізмів саморегуляції, деформації внутрішньої картини здоров'я фахівця, пролонгованою причиною великої кількості соматичних і психосоматичних захворювань педагогів.

Література

1. Дзюба Т.М. Психометричний аналіз розробки й апробації методики «Ризики професійного здоров'я» / Т.М. Дзюба // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія. Вип. 53. – Х.: ХНПУ, 2016. – С. 47-56.
2. Дружилов С.А. Психологический террор (моббинг) на кафедре вуза как форма профессиональных деструкций / С.А. Дружилов // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2011. – № 3(17). – [Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2011n3-17/485-druzhilov17.html>].
3. Печеркина А.А. Профессиональное здоровье учителя: проблемы и перспективы / А.А. Печеркина // Актуальные вопросы современной психологии: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Челябинск, март 2011 г.). – Челябинск, 2011. – С. 82-84.
4. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса / Н.В. Тарабрина. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.